

LA GUERRA CIVIL I EL TRENCAMENT DE LA POLÍTICA EDUCATIVA REPUBLICANA

L'educació a Mallorca a l'època de la Guerra
Civil: els canvis a la cultura escolar
*Education in Mallorca during the Spanish Civil
War: Changes in the Conception of School
Education*

Bernat Sureda Garcia
Universitat de les Illes Balears

Data de recepció de l'original: juny de 2007

Data d'acceptació: juliol de 2007

ABSTRACT

In Mallorca, the coup d'état to overthrow the 2nd Republic that sparked off the Civil War triumphed right from the very outset. During the Civil War, which lasted from 1936 to 1939, Mallorca did not see any major fighting. Thanks to this relative tranquillity, the authorities that had backed the coup were able to introduce the necessary reforms to bring about the proposed change of regime: reforms that were gradually applied to Spain's occupied territories as the war advanced. In this paper, an analysis is made of these changes, paying special attention to the desire to modify school education so as to eliminate Republican civic values and replace them with the most reactionary of totalitarian, militaristic and Catholic values. Right from the very beginning, teachers were particularly subject to strong repression and they were forced to undergo controls by a cleansing committee created a few months after the Civil War broke out. This committee proposed that disciplinary measures should be taken against many teachers. At the same time, steps were swiftly taken to radically redirect all teaching to comply with the ideological principles of the new governing authori-

ties. Any sign of the educational reforms of the previous period was pursued and suppressed and a traditional educational model was imposed, based on the principles of authority, obedience and discipline. The educational measures taken by the new authorities were intended to bring about a total change in school life. The curriculum was amended to introduce Catholicism as a compulsory subject and teachers were forced to organize religious acts in schools. The syllabuses of subjects were altered to introduce the ideals on which Catholic-nationalist discourse and the totalitarian ideology were based. Spectacular religious demonstrations were organized which all schools were forced to attend. The education centres were forced to display religious and patriotic symbols. School activities were controlled to avoid any kind of free or spontaneous activity by girls or boys, and games and free time were regulated. School life was closely shielded from the outside environment to eliminate anything that might bring the children into contact with critical elements. The use of any language other than Castilian was outlawed and physical education and sporting activities were militarized. New school festivities and celebrations were created to fit in with the new ideology. All these measures were aimed at introducing a change to educational models that went far beyond mere legal reforms to education.

KEYWORDS: Spanish Civil War, conception of school education, school, Mallorca.

RESUM

A Mallorca, el cop d'estat contra la II República, que inicià la Guerra Civil, va triomfar des del primer moment. Durant la guerra entre 1936 i 1939 no es van viure en l'illa importants esdeveniments bèl·lics, cosa que va proporcionar a les autoritats colpistes la tranquil·litat suficient per anar introduint les reformes necessàries per a portar a terme el canvi de règim que es proposaven i que anaren aplicant als territoris ocupats a mesura que avançà la guerra. En aquest article s'analitzen aquests canvis, posant especial atenció en la voluntat de modificar la cultura escolar per a eliminar els valors cívics republicans i posar-la al servei dels valors totalitaris, bel·licistes i del catolicisme més reaccionari. Les mesures educatives ordenades per les noves autoritats pretenien un canvi complet en la vida escolar: en el contingut de l'ensenyament; en els mètodes i en l'organització; en el món simbòlic de l'escola i en les relacions de l'escola amb el seu entorn.

PARAULES CLAU: Guerra Civil, cultura escolar, escola, Mallorca.

RESUMEN

En Mallorca, el golpe de estado contra la Segona República, que darà inici a la Guerra Civil, triomfà des del primer moment. Durant la guerra entre 1936 i 1939 no se vivien en la illa importants acontecimientos bèlics lo que proporcionà a les autoritats golpistes la tranquil·litat suficient per ir introduint les reformes necessàries per llevar a cab el canvi de règim que se proposà i que iràn aplicant en els territoris ocupats a mesura que avanci la guerra. En l'article se analitzen aquests canvis posant especial èmfasi en la voluntat de modificar la cultura escolar per posar-la al servei dels valors totalitaris, belicistes i del catolicisme mès reaccionari i eliminar al mateix temps els valors cívics republicans. Les mesures educatives ordenades per les noves autoritats pretén un canvi complet en la vida escolar: en el contingut de l'ensenyament; en els mètodes i en l'organització; en el món simbòlic de l'escola i en les relacions de l'escola amb el seu entorn.

PALABRAS CLAVE: Guerra Civil, cultura escolar, escola, Mallorca.

INTRODUCCIÓ

Esclatà el cop d'estat del 19 de juliol de 1936 contra el govern del Front Popular de la República, el comandant militar de les Balears, general Manuel Goded Llopis, declarà l'estat de guerra a tot l'arxipèlag. A Balears, la revolta havia estat minuciosament preparada per un grup de militars i civils descontents, agrupats en una junta anomenada *Junta Divisionaria*, dirigida pel comandant d'Infanteria mallorquí Mateu Torres Bestard. Aquesta junta estava en contacte amb el general Mola que dirigia els fils de la conspiració des de Pamplona amb enllaços a Madrid, Barcelona i València.¹ Els revoltats aconseguiren ràpidament, després de superar algunes resistències, el control de Mallorca, Eivissa i Formentera, mentre que a Menorca el cop d'estat fou neutralitzat i l'illa va restar fidel a la República. A causa del relatiu aïllament que patí Mallorca i de la poca rellevància dels esdeveniments bèlics que es donaren a l'illa, l'estudi de les actuacions i les fórmules educatives que introduïren

¹ Els preparatius del cop d'estat a Balears han estat analitzats per MASSOT I MUNTANER, Josep. *El primer franquisme a Mallorca*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 19-25.

les autoritats colpistes durant el període de guerra ens poden ajudar a entendre els orígens del model educatiu que varen anar aplicant els revoltats als territoris ocupats i que imposà la dictadura, de manera generalitzada a tot l'Estat, un cop aconseguida la victòria final.

Des del primer moment les mesures que en el terreny educatiu aplicaren els colpistes a Mallorca, per pròpia iniciativa o seguint les directrius dels caps estatals de la revolta, responen a un pla coherent i sistemàtic per desmuntar els principis educatius republicans. Els canvis que a Mallorca s'introdueixen en la concepció del que havia de ser l'ensenyament des dels primers mesos de l'èxit de la revolta suposen ja un capgirament, no tan sols dels ideals educatius dels republicans, sinó també de bona part dels models i les formules educatives predominants des de final del segle XIX. Especialment combatuda fou la tradició liberal demòcrata i renovadora en el camp de l'ensenyament representada pels homes de la *Institución Libre de Enseñanza* que tanta influència tingué en els models educatius de la Segona República.²

A Mallorca, on el pes dels grups conservadors era molt fort, els governants republicans no aconseguiren introduir canvis importants en el món escolar i educatiu en general, però la societat illenca va viure també l'intens debat que, en aquella època, es va produir amb relació als temes educatius. Els ideals educatius republicans foren impulsats per alguns governants municipals que convertiren la difusió d'un ensenyament públic i laic en un dels seus objectius prioritaris. Les institucions governades per republicans i socialistes es preocuparen per crear noves escoles, i millorar les condicions dels edificis, fent plans per construir-ne de noves o agilitzant la construcció de les ja programades, per corregir el greu dèficit existent.³ Aquestes mesures i, especialment, la voluntat d'aplicar el laïcisme escolar despertaren grans recels entre els sectors de la dreta. El tema escolar va assolir en aquesta època a Balears, com en altres indrets, unes connotacions ideològiques que superaven el debat purament tècnic o pedagògic. El triomf de les dretes, a partir de les eleccions de novembre de 1933, provocà l'alentiment dels projectes de construccions escolars. Molts quedaren paralitzats i amb l'inici de la Guerra Civil ajornats definitivament, fins molts d'anys després. La voluntat de millorar les condicions higièniques

² Vegeu MAYORDOMO PÉREZ, A. *Historia de la Educación en España, V. Nacional-Catolicismo y Educación en la España de posguerra (I)*. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia, 1990, pàg. 26-28.

³ Amb relació als plans de construccions escolars de la Segona República es pot consultar l'obra: OLIVER JAUME, J; Seguí AZNAR, M. (ed.). *Guillem Forteza, arquitecte escolar*. Palma: Conselleria de Cultura, Educació i Esports, Govern Balear, 1993.

de les escoles es fa palesa amb iniciatives com la de qui fou el darrer alcalde republicà de Palma, el metge i dirigent republicà, Emili Darder que el 1932 va crear un servei d'*Inspecció Mèdico-Higiènica* escolar municipal, encarregat de: procurar l'harmonia entre els mètodes d'ensenyament i el desenvolupament físic i psicològic dels alumnes; la inspecció sanitària dels locals escolars, del mobiliari i material escolar; el control del desenvolupament físic i intel·lectual dels alumnes; la lluita contra les malalties infeccioses i la instrucció i formació higiènica dels alumnes i mestres.⁴

La República va afavorir també la divulgació i aplicació de nous mètodes educatius especialment d'aquells que donaven importància a la dimensió social de l'educació com eren els d'Ovide Decroly o de Célestin Freinet. El mètode de projectes, inspirat en les idees del filòsof nord-americà John Dewey, va inspirar també alguns mestres illencs. Els mestres trobaren en aquells anys un clima favorable per sortir amb els seus alumnes de l'escola i fer excursions i visites que apropessin els infants a la realitat que els envoltava.⁵

Els educadors foren un dels col·lectius més compromesos amb els ideals republicans, sentiren la seva tasca professional valorada i foren nombrosos els que es varen comprometre amb els projectes de millora de l'escola i de difusió cultural i de la instrucció que propugnaven els republicans. Per aquest motiu, amb el canvi de règim, foren considerats perillosos i, com veurem, uns dels professionals que reberen més represàlies i que més vigilats foren.

Els mestres i els alumnes de magisteri foren també els col·laboradors més importants dels programes de colònies escolars que, en el període republicà, assoliren una gran amplitud. Aquestes colònies mantenien els objectius higienistes i assistencials que tenien en èpoques anteriors, però ara els republicans i socialistes vigilaven que els esforços econòmics de les institucions públiques, per sostenir aquestes colònies, anassin dirigits, especialment, als més necessi-

⁴ JANER MANILA, G. *Emili Darder i la política sanitari-escolar de l'Ajuntament de Ciutat en temps de la II República*. Palma: Monografies del Departament de Dinàmica Educativa, Ajuntament de Palma, 1983.

⁵ Vegeu una visió de conjunt de l'aportació educativa de la Segona República a Mallorca en el context del territori de parla catalana a GONZÁLEZ-AGAPITO, Josep; MARQUÈS, Salomó; MAYORDOMO, Alejandro; SUREDA, Bernat. *Tradicció i renovació pedagògica. 1898-1939. Història de l'educació. Catalunya, Illes Balears, País Valencià*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, pàg. 443-668. Amb relació a la difusió de Freinet es pot consultar l'obra de JAUME CAMPANER, Miquel. *Freinet a Mallorca. Miquel Deyà Palerm i l'escola de Consell (1930-1940)*. Palma: Leonard Muntaner editor, 2001. Sobre el mètode de Decroly es pot veure l'obra de MARTORELL GELABERT, Carme. *La coeducació a Mallorca durant la II República: L'Escola Decroly de Campanet (1934-1936). Un exemple a partir de les aportacions de Miquel Buades i Riber*. Palma: El Tall editorial, 1992.

tats, per afavorir la compensació de les desigualtats i la millora de les condicions dels fills de les classes populars.⁶

EL TRENCAMENT AMB L'OBRA DE LA REPÚBLICA I ELS INTENTS PER RECUPERAR LA NORMALITAT ACADÈMICA

Com ha estudiat àmpliament Josep Massot i Muntaner, tot i que en un principi, després de l'èxit de la revolta i a pesar de les directrius marcades pels dirigents colpistes, la repressió no fou gaire enèrgica, ben aviat el sectors més durs de l'exèrcit s'imposaren.⁷ Alguns caps militars, amb la col·laboració de civils armats que pertanyien a Falange i altres organitzacions dretanes, exerciren una forta repressió contra els sospitosos. La repressió contra els ciutadans acusats de col·laborar amb la República es va endurir entre l'agost de 1936 i l'abril de 1937, especialment en els moments en què es preparava i realitzava l'expedició a Mallorca de les tropes republicanes, dirigides pel capità Albert Bayo i els mesos següents al fracàs de l'operació. En aquesta etapa foren moltes les persones empresonades i els assassinats a les voreres de les carreteres o a les parets dels cementiris sovintejaren. Es varen iniciar també els consells de guerra sumaríssims, sense cap garantia, que acabaven amb la condemna a mort o, amb prou feines, de presó. La persecució va afectar, especialment, els membres dels partits d'esquerra, de les associacions sindicals i culturals, professionals liberals, professors i mestres així com els maçons. Però no tan sols varen patir els més compromesos amb les idees republicanes, altres persones que no eren republicanes, o que simplement no tenien cap adscripció política, també foren assassinades o empresonades per enveges i venjances. La vigilància sobre els civils fou intensa i no es deixava passar cap gest que pogués ser interpretat com contrari als colpistes.⁸ L'aterroriment de la població civil fou una de les

⁶ Sobre la participació dels mestres i estudiants de magisteri a les Missions Pedagògiques vegeu: JANER MANILA, Gabriel. «Les Missions Pedagògiques a la Mallorca de la Segona República. *Comunicacions de les II Jornades d'Història de l'Educació en els Països Catalans*. Palma: Departament de Pedagogia de la Universitat de les Illes Balears, 1978, pàg. 70-73.

⁷ J. Massot i Muntaner ha estudiat, àmpliament, en diverses obres aquest període de la nostra història i n'ha aportat un gran nombre de dades i de testimonis. Per a una visió breu de conjunt es pot consultar la seva obra: *Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1939)*. Palma: Documenta Balear, 1996. Al llarg d'aquest treball se citaran altres obres d'aquest autor.

⁸ Vicenç Roig, fill d'una família de Palma propera al republicanisme, em va contar que pocs dies després del cop d'estat va anar a una cursa de bous. Abans d'iniciar-se l'espectacle tots els espectadors varen

estratègies que es varen emprar sistemàticament, i d'acord amb un pla dissenyat per les noves autoritats, per aconseguir la submissió de la població.⁹ La contundència i barbàrie de la repressió va horroritzar l'escriptor francès Georges Bernanos que, estant a Mallorca aquells mesos, la va conèixer de primera mà. Bernanos, amb molt bons contactes i amics entre la dreta mallorquina i que, en principi, es va mostrar partidari del cop d'estat, va acabar criticant, a la seva obra *Les Grands Cimetières sous la lune*, la duresa de la repressió i, especialment, l'actitud tolerant que cap aquesta va mantenir el bisbe de Mallorca i molts catòlics.¹⁰

Entre els que moriren a causa de la repressió en aquests primers mesos hem d'esmentar el catedràtic de llengua i literatura de l'Escola Normal, José María Olmos Escobar, que va ser afusellat, o l'inspector Fernando Leal Crespo i el seu amic, el mestre Jaume Canals i Payeras, que foren assassinats, possiblement després de ser torturats, i els seus cossos abandonats a la vorera d'una carretera. Altres mestres també foren assassinats per escamots controlats per les noves autoritats o afusellats després de ser condemnats a mort en judicis sumaríssims, com Josep Lliteres i Masanet o Jaume Serra i Cardell. El 24 de febrer de 1937, tot i trobar-se greument malalt, fou afusellat al cementeri de Palma Emili Darder, el darrer alcalde republicà de la ciutat, i un dels homes que més havien lluitat per dignificar l'escola pública. Altres patiren malalties o moriren a la presó, com el catedràtic de matemàtiques d'ensenyament secundari Docmael López Palop, que va ser condemnat a cadena perpètua i morí a l'hospital a principi de 1939.

Una repressió no tan violenta, però igualment cruel i de major abast, s'inicià ben aviat contra els docents amb l'actuació de les comissions de depuració. A Balears, el setembre de 1936, abans que aquestes fossin creades per la *Comisión*

aixecar-se a fer la salutació franquista braç en alt, com que ell no l'aixecava va ser increpat per un dels assistents amb un «aquest nin ens compromet», la por va fer que finalment, a contra cor, Roig fes un tímid gest alçant el braç.

⁹ Els escamots reclutats pels nous dirigents i formats per falangistes i altres civils armats no tan sols es dedicaven a assassinar, sinó que també amenaçaven amb vexacions a molts de ciutadans i els sotmetien. Hi ha molts de testimonis d'aquesta actitud entre els quals trobam els que va aportar mestre Guillem de ca sa Garrovera, un pagès del Pla de Na Tesa, que tan sols havia demostrat algunes simpaties per la República. Durant una època, els vespres, els cotxes dels escamots faixistes s'aturaven sota la finestra de la seva habitació; cada cop que això passava, ell, sabent el que comportava que se l'enduguessin, es despedia de la seva dona com si no l'hagués de tornar a veure pus mai més. Finalment els pistolers, fumaven una cigarreta i tornaven a partir.

¹⁰ Vegeu MASSOT I MUNTANER, Josep. *Georges Bernanos i la Guerra Civil*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989.

de *Cultura y Enseñanza*, ja es va anomenar una comissió que havia d'analitzar els expedients de tots els docents, que va iniciar la depuració, i preparar la feina per a les comissions que es constituïren posteriorment el març de 1937.¹¹

A pesar del cop d'estat, va ser l'estiu, amb els centres educatius tancats i els alumnes de vacances, quan la ideologia educativa dels nous governants es va manifestar molt aviat. Com ja indicava fa anys el professor Juan Manuel Fernández Soria, pioner dels estudis sobre l'educació a l'època de la Guerra Civil, en aquelles circumstàncies la transformació de l'educació no es podia fer de cop, mancats d'una maquinària administrativa adient i de la coordinació necessària tan sols es podien adoptar, als diferents territoris, mesures provisionals, però que ja configurarien la nova orientació del sistema escolar i de l'educació fora de l'escola.¹²

A Mallorca, els revoltats no perderen el temps; el dia 1 de setembre de 1936, el governador civil de Balears envià una circular en la qual es prenen mesures amb relació a l'ensenyament: «*En tanto el Gobierno Nacional dicte las órdenes pertinentes que regularicen la vida escolar*».¹³ En aquesta circular se sus-

¹¹ Vegeu *La Almudaina*, 20 de setembre de 1936. L'activitat de la comissió depuradora a Balears, a partir de les seves actes, ha estat estudiada a l'obra de MIRÓ, Santiago. *Maestros depurados en Baleares*. Palma: Lleonard Muntaner, 1998. Vegeu també els articles publicats a la revista *Pissarra*, setembre-octubre de 2004; i especialment: ESTELRICH BLANCH, Joana. «Els inicis de la represió al magisteri balear». Pàg. 6-9; ROQUE, Joana Maria «Mestres republicanes depurades a les Balears: la foscor del pensament, la crueltat de les sancions». Pàg. 10-14; SERRA BARCELÓ, Jaume. «Els tribunals depuradors del magisteri nacional a les Illes Balears». Pàg. 23-25.

¹² Vegeu FERNÁNDEZ SORIA, Juan Manuel. *Educación y cultura en la Guerra Civil (España 1936-39)*. València: Nau Llibres, 1984, pàg. 187. També CÁMARA VILLAR, Gregorio. *Nacional-catolicismo y escuela. La socialización política del franquismo*. Madrid: Hesperia, 1984, pàg. 69.

¹³ *Ultima Hora*, 4 de setembre de 1936. El dia 19 d'agost de 1936 la Junta de Defensa Nacional, el primer organisme que creen els colpistes, redactava un ordre amb el títol de: *El funcionamiento de las Escuelas Nacionales*. En aquesta ordre es deia: «*La necesidad de demostrar al mundo la normalidad de la vida nacional en las regiones ocupadas por el ejercito salvador de España hace imprescindible que en todas las manifestaciones de la misma sea un hecho el orden y funcionamiento de los organismos oficiales*». Defineix l'escola d'instrucció primària com: «*pedra fundamental del Estado*» que «*debe contribuir no sólo a la formación del niño en el aspecto de la cultura general sino a la españolización de las juventudes del porvenir que desgraciadamente en los últimos años han sido frecuentemente orientados en sentido inverso a las conveniencias nacionales*». Es manava que les escoles iniciassin el curs el dia primer de setembre. Les autoritats havien de cuidar que l'ensenyament: «*responda a las conveniencias nacionales*» i que «*los juegos infantiles obligatorios, tiendan a la exaltación del patriotismo sano y entusiasta de la España nueva*». Igualment les autoritats havien de posar en coneixement del Rectorat corresponent: «*toda manifestación de debilidad u orientación opuesta a la sana i patriótica actitud del Ejército y pueblo español, que siente a España grande y única desligada de conceptos antiespañolistas que sólo conducen a la barbarie*». Els alcaldes havien de comunicar als rectorats els mestres que es presentaven dia primer de setembre i tan sols cobrarien el seu salari els que hi acudissin o que acreditessin ser a l'exèrcit. Els

penen tots els organismes que intervenien en la Instrucció Pública, com el Consell Provincial de Primera Ensenyança i els consells locals. Per substituir les funcions d'aquests organismes es creà una comissió que depenia directament del governador civil: la Comisaria General de Enseñanza.¹⁴ L'inspector en cap quedà encarregat de tractar, amb el vistiplau del governador civil, els temes educatius directament amb les autoritats municipals, els altres inspectors i els mestres. Els directors dels grups escolars quedaven suspesos del seus càrrecs i s'anomenà a cada Ajuntament un mestre delegat de la Comissió que dirigia l'ensenyament en totes les escoles del municipi. Els mestres han de *«patentizar su entusiasta adhesión al movimiento salvador de España»* ratificant la que ja s'havia demanat en caràcter general a tots els funcionaris. Aquestes adhesions s'havien de completar amb els informes que es considerassin conuenients *«de las autoridades o personas de solvencia moral las cuales no deben negarse a decir verdad para poder realizar esta obra de depuración de un cuerpo que tan delicada misión debe cumplir»*. Els que no fossin sospitosos serien ratificats en els seus càrrecs, els altres podrien seguir provisionalment o suspesos de càrrec i sou segons el que es desprenia dels informes. Com es pot veure, des del principi, els nous governats estaven disposats a eliminar els mestres que no fossin addictes al nou règim i a controlar un col·lectiu que ells consideraven d'importància estratègica per tenir èxit en la revolta contra la República. Igualment se suspnien les disposicions del govern republicà sobre el tancament d'escoles religioses. La circular acaba encarregant a l'inspector en cap dictar: *«cuantas disposiciones sean necesarias para que la Escuela Nacional cumpla sus fines de educación moral y patriótica y para que los maestros sean en todo momento lo que deben ser: funcionarios probos, conscientes de que en sus manos está la labor de cimentación de la patria por cuya salvación se realizaran tantos sacrificios y se derrama tanta sangre»*. Es nomena inspector en cap a Joan Capó i Valls de Padrinas, que ho era durant la República i que havia tingut un protagonisme destacat en la renovació educativa a les Illes. Era un home catòlic i conserva-

alcaldes havien d'informar de la conducta dels mestres adequada o pel contrari havien de manifestar: *«ideario perturbador de las conciencias infantiles, así en el aspecto patriótico como en el moral»*. Aquesta ordre, tot i que es publicà al BOE el 21 d'agost, no es publicà als diaris de Palma fins a dia 13 d'octubre. És possible que les autoritats locals no hi donessin gaire publicitat per la impossibilitat de començar el curs a principi de setembre com es manava a l'ordre. Vegeu el diari *El Dia*, 13 d'octubre de 1936.

¹⁴ El 10 d'octubre de 1936 la Comisaria General de Enseñanza és substituïda pel Consejo Provincial de Enseñanza que fou un organisme de caràcter consultiu del governador civil i que era format pels delegats rectors dels centres de secundària i professionals, així com pels inspectors en cap i un secretari. Vegeu: *El Dia*, 14 d'octubre de 1936.

dor, però d'idees renovadores en el camp educatiu i que, tot i els seus intents de congraciar-se amb els nous governants, acabà també depurat i castigat amb el seu trasllat fora de l'illa.¹⁵

El 8 de setembre de 1936, el governador civil publicà una altra circular sobre l'organització de l'ensenyament primari, secundari i professional.¹⁶ S'ordenà als alcaldes que s'assabentin de si els locals de les escoles estan ocupats per casernes o hospitals i que procurin que quedin lliures per iniciar el curs escolar, abans de primer d'octubre. Les autoritats municipals igualment havien d'obrir la matrícula escolar per al curs següent; el dia 1 d'octubre s'havia de començar el curs escolar amb un acte solemne al qual havien d'assistir les autoritats civils, militars i eclesiàstiques i que havia de congregar tots els infants amb els seus mestres, que havien de portar la bandera nacional que tindrien a la seva escola. En aquest acte havien de cantar l'himne *Honor a ti, bandera de mi patria*. S'ordenà també, seguint directrius de la Junta de Defensa i peticions d'organitzacions catòliques com la de pares de família, que a les classes es col·loqués el crucifix que la República havia fet llevar de les escoles i es prohibeix també, terminantment, la coeducació. S'ordena la depuració de les biblioteques escolars: «*debiendo desaparecer de ellas todo libro de tendencia socialista o socializante y los de moralidad dudosa*».¹⁷

El 8 de setembre de 1936 una nova circular donà normes amb relació als centres privats.¹⁸ Tots els existents havien de demanar nova autorització. Els

¹⁵ Sobre Juan Capó vegeu COLOM CAÑELLAS, Antoni J. *Juan Capó Valls de Padrinas. Un temps, uns fets*. Palma: Servei de Publicacions de la Universitat de les Illes Balears, Ajuntament de Felanitx, 1993.

¹⁶ *Última Hora*, 11 de setembre 1936.

¹⁷ J. Massot i Muntaner ens parla de l'animadversió contra els llibres que varen demostrar els faixistes rebels contra la República. Després del cop d'estat, moltes biblioteques públiques o de partits polítics, organitzacions sindicals i culturals foren saquejades i els llibres considerats perillosos destruïts, entre els quals n'hi havia d'escrits en català. D'acord amb el testimoni del mestre d'Inca, i que havia regentat la renovadora escola de Sencelles durant la República, Llorenç Maria Duran, reproduït per Massot, la biblioteca pública d'aquell poble fou assaltada i després de fer un caramull amb els llibres, hom hi defecà al damunt. MASSOT i MUNTANER, Josep. *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*. Barcelona: Abadia de Montserrat, 1978, pàg. 113. La depuració dels llibres de les biblioteques ambulants i escolars ja havia estat manada pel govern de Burgos en una ordre de 4 de setembre de 1936, publicada al BOE de 9 de setembre, en la qual es manava: «*la urgente y rigurosa incautación y destrucción de cuantas obras de matiz socialista o comunista se hallen en bibliotecas ambulantes o escuelas*». Vegeu GERVILLA CASTILLO, Enrique. *La escuela del nacional-catolicismo. Ideología y educación religiosa*. Granada: Impredisur, 1990, pàg. 117-118.

¹⁸ *La Almudaina*, 13 setembre de 1936. Duran aporta el mateix testimoni a l'entrevista que recull Jaume Oliver al seu llibre *Escola i societat. L'ensenyament a les Illes en el segle XX*. Palma: Editorial Moll, 1978, pàg. 168. En aquesta entrevista esmentada, Duran es demanava igualment on havia anat a parar la rica biblioteca i col·lecció d'objectes que tenia el Museu Pedagògic Provincial de les Balears.

mestres d'aquestes escoles, a l'igual dels de les escoles nacionals, havien de presentar declaració d'adhesió al que anomenen *Movimiento Salvador de la Patria*. Es respectà el reglament intern dels centres, però han de complir amb totes les disposicions generals que es dictin, especialment aquelles que fan referència a aspectes formatius, patriòtics i morals.

El 10 de setembre es dicten més normes amb relació a l'ensenyament secundari i professional.¹⁹ Se suspelen dels seus càrrecs tots els directors i secretaris dels centres públics d'aquests nivells educatius; de l'organització d'aquests centres es feu càrrec una Comisaría General de Enseñanza. Tot el personal d'aquests centres —professorat, auxiliars i ajudants així com el personal administratiu i subaltern— havia de ratificar-hi, personalment, la seva adhesió presentant-se a la Comisaría General de Enseñanza; els directors de cada centre reberen el pompós nom de *Delegado Rector*. El 19 de setembre són anomenats els nous càrrecs acadèmics que foren per a l'Institut de Segona Ensenyança de Palma: el prevere i professor de llengües clàssiques Bartomeu Bosch, per a l'Escola Normal: Josep Ensenyat, per a l'Escola de Comerç: Josep Diego Zaforteza, per a l'Escola d'Arts i Oficis i Escola del Treball: Pere Barceló, per a l'Institut d'Inca: Andreu Muntaner i per al Conservatori de música: Antoni Sancho Nebot.

Per començar el curs, els nous governants es trobaren amb manca de mestres; uns estaven empresonats o morts, d'altres, que es trobaven fora de Mallorca per les vacances, no tornaren, n'hi hagué també de mobilitzats al front. Per aconseguir mestres i amb la intenció manifestada de «*normalizar la vida escolar y premiar en algún modo la juventud que generosa y patrióticamente se ha ofrecido sirviendo a la Patria en el frente de batalla*»²⁰ s'adoptaren una sèrie de mesures. Les escoles que quedessin vacants o que no es poguessin obrir per no presentar-se el mestre, podien ser ocupades per mestres en actiu d'altres indrets que estiguessin sota control de les tropes nacionals o per aquells mestres que estiguessin al front. Els mestres combatents serien anomenats titulars de les seves escoles i figurarien en nòmina. Si els que lluitaven al front eren anomenats per ocupar una plaça a una escola graduada, mentre no se'n poguessin fer càrrec, els seus companys es repartirien la seva feina. Si eren anomenats mestres d'una escola unitària podien posar un suplent sota la seva responsabilitat, d'acord amb les autoritats locals i la inspecció.

¹⁹ *La Almudaina*, 13 setembre de 1936.

²⁰ *La Almudaina*, 13 de setembre de 1936.

La primera comissió depuradora, creada el 19 de setembre de 1936 per examinar els expedients del professorat, a principi d'octubre va començar a publicar llistes dels que eren declarats aptes i als quals se'ls ordenava incorporar-se a les seves escoles. Així i tot a la relació de mestres assignats a cada escola que es publicà el primer d'octubre de 1936 queden moltes escoles i seccions vacants.²¹

Era evident que hi havia problemes per iniciar amb normalitat el curs, a més de la manca de mestres i locals, molts d'alumnes no s'havien presentat als exàmens de setembre i calia obrir convocatòries extraordinàries al centres d'estudis professionals on podien estar matriculats alumnes mobilitzats a l'exèrcit. A pesar de tot, el governador civil, el coronel d'enginyers de l'Armada José Rubí Rubí, que havia estat anomenat el mes de setembre de 1936 i que ben aviat, al mes següent, fou substituït per Mateu Torres Bestard, molt més enèrgic, d'orientació falangista i un dels homes forts de la revolta militar a Mallorca, vol oferir una certa impressió de normalitat i d'ocupar-se dels temes educatius. En una nota publicada als diaris afirma: «*Uno de los problemas más importantes en estos momentos, es el de la enseñanza. Desde la escuela a la Universidad hemos de cambiar su contenido. Su función más importante, la de educar, la de formar hombres había sido olvidada, salvo en honrosas y muy contadas excepciones*» i continua referint-se a l'educació: «*Por ésto será una de las preocupaciones mías. Y para conseguir que todos los centros de enseñanza llenen plenamente su contenido estamos estudiando una serie de soluciones que creo han de merecer el aplauso y la ayuda de todos*».²² Les mesures que proposà, fent servir sempre un *probablement* i no deixant de dir que tot el que es fa o faci ha de tenir un caràcter provisional, eren: crear un institut femení, ampliar els centres on es pogués cursar el batxillerat i la formació professional, creant-ne de nous als pobles i organitzar un col·legi major universitari. Cal dir, pel que fa als centres nous als pobles, que no tan sols no se'n crearen, sinó que el setembre de 1937 se suprimiren els instituts que hi havia a Inca i Felanitx. D'altra banda, les declaracions del governador civil posen de manifest que els grups que donen suport a la revolta estan més interessats en l'educació de les elits i en l'ensenyament secundari i universitari que no en l'ensenyament elemental i popular, al contrari del que va fer la República.

El 3 d'octubre de 1936, després del nomenament del general Franco com a cap de l'Estat, es constitueix la Junta Técnica del Estado, primer organisme

²¹ *La Almudaina*, 4 d'octubre de 1936.

²² *Ultima Hora*, 26 de setembre de 1936.

de govern dels colpistes que substitueix la Junta de Defensa, creada provisionalment a principi de la guerra. Integrada en aquesta junta es posa en funcionament la Comisión de Cultura y Enseñanza, que presidí José María Pemán Pemartín, i que començà a donar instruccions de com organitzar l'ensenyament a tots els territoris ocupats. El 5 de març de 1937 la Comisión de Cultura y Enseñanza anomena Josep Ramis de Ayreflor delegat a Balears de l'esmentada comissió per a temes relacionats amb l'orientació religiosa i moral de l'ensenyament.²³ Amb el nomenament de Franco com a cap de l'Estat i amb la creació de la Junta Tècnica es va avançar en el progrés de concentració de poder i unificació de la política de govern en els territoris ocupats pels colpistes. Es feu, encara, un pas més en la unificació de les directrius educatives amb la creació, el gener de 1938, en el segon govern de Franco, del Ministerio de Educación Nacional que ocupà Pedro Sáiz Rodríguez.

A Mallorca, al mateix temps, que es procura recuperar una certa normalitat acadèmica, a partir de mitjan octubre de 1936, es començà a orientar l'ensenyament d'acord amb els nous principis ideològics, ara ja seguint les directrius que arribaven des del govern de Burgos. Les primeres normes que es reberen demostren l'estreta relació entre els franquistes i l'Església Catòlica. El 7 d'octubre de 1936 una circular del governador civil aplica les normes rebudes en matèria de presència de la religió als centres escolars.²⁴ Els mestres queden obligats a celebrar a les escoles els actes de devoció que es feien abans de 1931; s'incorporen als programes escolars la doctrina cristiana i la Història Sagrada; els rectors de les parròquies acudien una vegada per setmana a les escoles a explicar el catecisme i l'evangeli.

El 16 d'octubre el governador civil dictà dues circulars més, seguint —hom diu— les ordres del govern de Burgos.²⁵ Una d'aquestes fa referència a l'escola primària i s'insisteix en la necessitat d'introduir activitats que formin les virtuts patriòtiques. En la segona es donen normes per iniciar les classes d'adults que aniran dirigides a: «*encuadrar los jóvenes en los sentimientos de Orden, de Paz, de Trabajo, de Patriotismo y de Religiosidad*». Aquestes classes d'adults se suspengueren el novembre de 1936 per ordre del govern dels nacionals.

²³ *El Dia*, 23 de març de 1937. Josep Ramis de Ayreflor era el president de l'*Asociación Católica de Padres de Familia*. Les associacions catòliques de pares de família havien canalitzat a tota Espanya l'oposició a la política laïcista de la Segona República. Després del cop d'estat foren una de les associacions que es varen salvar de la desfeta del teixit associatiu i que col·laboraren activament a orientar confessionalment l'escola.

²⁴ *El Dia*, 7 d'octubre de 1936.

Tot i que els nous governants manifestessin reiteradament la seva voluntat d'aconseguir la normalitat acadèmica, a la pràctica el funcionament del sistema escolar es va ressentir força de les circumstàncies bèl·liques —diverses vegades es varen haver de tancar les escoles per por als bombardejos—²⁶ i de la provisionalitat de les mesures que es prenen, així com de les conseqüències de la depuració dels mestres.

El dia 15 d'octubre es tanca l'Escola Normal.²⁷ El motiu confessat era: *«que los estudios de Magisterio en su orientación actual pueden ser fundamentalmente modificados en su día, en su finalidad y en su orientación y en tanto se dicten por el Gobierno Nacional normas para el funcionamiento de las Escuelas Normales»*. La mesura posa en evidència la profunda desconfiança que els inspiraven aquests centres que, des dels anys vint, s'havien convertit en nuclis de difusió de les idees de l'odiada, en aquests moments, Institución Libre de Enseñanza. El professorat de l'Escola Normal havia patit especialment la repressió, alguns assassinats o empresonats com s'ha dit, d'altres expedientats des del primer moment com Rosa Roig, Mercedes Usúa o Gabriel Viñas. A més la prohibició de tota forma d'escola mixta feia necessari cercar nous locals per separar els joves de les joves. Els locals de l'Escola Normal foren ocupats per la secció femenina de l'Institut d'Ensenyament Secundari de Palma. A pesar del tancament del centre es varen continuar fent exàmens per a aquells alumnes d'ensenyament lliure dels plans d'estudi de 1914 i 1931.

La manca de mestres, a causa de la mobilització d'uns i la depuració o empresonament dels altres, va fer que moltes escoles romanguessin tancades. A final d'octubre se suprimiren diverses escoles nascudes a l'època de la República als pobles i se'n creen algunes a les barriades de Palma. *«Unas creaciones que obedecieron más que a una necesidad real a un sectarismo impopular»*²⁸—es diu per justificar-ne la supressió. Les suprimides eren escoles de pàrvuls i d'ensenyament primari en alguns indrets de poca població de la part forana, creades per la intenció dels republicans de fer arribar l'escola a tots els ciutadans. Ara aquesta voluntat dels republicans d'estendre al màxim la instrucció elemental es considera un *sectarisme impopular*. Diverses mesures de creació d'escoles i supressió d'altres s'originaren al llarg del període i, en alguns casos, les suprimides es tornaren a crear en poc temps a causa de les peticions

²⁵ Publicades les dues al diari *La Almudaina*, de dia 16 d'octubre.

²⁶ Vegeu *La Almudaina*, 25 de setembre de 1937.

²⁷ *El Dia*, 17 d'octubre de 1936.

²⁸ *El Dia*, 31 d'octubre de 1936.

expressades pels ajuntaments. Foren també moltes les mesures dictades per aconseguir mestres per a les escoles vacants. Després d'oferir les places a mestres de les zones ja ocupades que no tinguessin escola, a les quals ja s'ha fet referència, es varen oferir places interines als alumnes de les escoles normals i, fins i tot, acabaren suavitzant les sancions més lleus aplicades per les comissions o deixaren en suspens les que no fossin definitives, a excepció d'aquelles que implicaven l'expulsió del cos. Tot i els intents per recuperar la normalitat de l'escola pública, els nous governants es decantaren per deixar l'ensenyament en mans de les escoles privades, especialment les religioses, per exemple, el juliol de 1938, l'Ajuntament d'Inca renuncia a demanar més escoles, ja que creu que les particulars cobreixen les necessitats del poble.²⁹

LA INTRODUCCIÓ DE L'ESCOLA DEL NACIONALCATOLICISME

El nou règim volia implantar una educació que exaltés els ideals patriòtics, militaristes i catòlics que es traduïen en una formació que imposava la disciplina, la submissió i l'obediència. Per aconseguir-ho es feren servir molts d'instruments i un dels més importants va ser la introducció als centres educatius d'una nova cultura escolar que integrava diversos elements. Un conjunt d'elements simbòlics, extrets de l'estètica i dels rituals feixistes i militaristes que es combinaven amb els símbols catòlics, es va fer present als centres d'ensenyament. Es varen incorporar al calendari escolar noves festes i celebracions dirigides a remarcar el caràcter confessional de l'escola i a exaltar fets o personatges significatius de la nova ideologia. Els horaris escolars incorporaren actes religiosos. Es manifestà una tendència a eliminar l'espontaneïtat en les activitats escolars i a reglamentar la relació entre mestres i alumnes així com a controlar els jocs i les activitats físiques i d'esbarjo. Es varen idear nous rituals simbòlics que inculquessin la nova ideologia com les formacions i desfilades militars, els cants d'himnes o les hissades de bandera. Es controlaren els llibres i les lectures infantils. Els plans d'estudi incorporaren assignatures obligatòries com la doctrina catòlica o la llengua italiana als centres de secundària que reforçaven els elements ideològics que es volien difondre. El contingut de les matèries es va modificar per consolidar els ideals que conformaven el discurs del

²⁹ GONZÁLEZ BLANCO, Isabel María; FERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, Juan. «Construccions escolars als anys de la guerra civil (1936-1939). V *Jornades d'Estudis Locals*. Inca: Ajuntament d'Inca, 3 i 4 de novembre de 2000, pàg. 41-43.

nacionalcatolicisme i de la ideologia totalitària. La nova cultura escolar es va blindar de possibles interferències externes distanciant l'activitat escolar de l'entorn, eliminant qualsevol element que pogués induir a una visió crítica de la realitat o introduir element de diversitat. Es va imposar el castellà com única llengua de l'ensenyament i es menysprearen i denigraren les altres llengües.

El canvi que es pretenia ja es va deixar notar a les colònies escolars que, a pesar de l'esclat de la guerra, es continuaren fent l'estiu de 1936.

A principi de setembre es va fer el canvi solemne de banderes a la colònia que l'Ajuntament de Palma tenia a la platja de l'Arenal. Els diaris³⁰ descriuen l'acte com de: «*gran significación patriótica*». Amb presència de les autoritats, amb una secció de Falange ben uniformada i en formació militar, els infants, amb un llassada amb la bandera bicolor als seus uniformes, varen contemplar com l'alcalde de Palma hissava la nova bandera i com per davant d'aquesta desfílaven les seccions de falangistes mentre cantaven himnes patriòtics. Tancaren l'acte discursos de contingut patriòtic del director de la colònia i de l'alcalde en els quals, per exemple, d'acord amb la crònica publicada als diaris, es recriminava: «*a estos españoles indignos que pretenden con fría crueldad destruir en nuestro pueblo la civilización cristiana, en defensa de la cual (...) ha surgido un fervido sentimiento civil con ejemplos hermosos de abnegación y sacrificio que honran las páginas de nuestra gloriosa cruzada*».

Des d'un principi la relació entre els colpistes i l'Església es fa ben evident i es manifestà en el camp educatiu en una estreta col·laboració. La ruptura amb el model d'escola laica de la República i el caràcter confessional que els nous governants volen donar a l'educació es fan palesos als actes que es varen organitzar a principi d'octubre de 1936, a la catedral de Palma i altres pobles, en ocasió de la benedicció dels crucifixos que s'havien de col·locar a les escoles. De l'acte que es va fer a la catedral de Palma ens donen notícia els diaris.³¹ Amb l'assistència de més de 2.500 infants es beneïren 50 crucifixos. «*Fiesta solemníssima, de entusiasmo patriótico*» la defineix el diari. Hi assistiren les autoritats i representacions de les organitzacions juvenils creades pel nou règim: *Milicias Juveniles de Falange* i *Pelayos*. Els escolars, portant la bandera nacional, entraren en formació i es varen seure les nines, el cap cobert amb vel, a la dreta de l'altar i els nins a l'esquerra.³² Els escolars reberen una postaleta amb aquest

³⁰ *Ultima Hora*, 4 de setembre de 1936.

³¹ Vegeu, per exemple, *El Dia*, 6 d'octubre.

³² El diari *Ultima Hora* els dies previs d'una informació de com ha de ser l'acte. *Ultima Hora*, 2 d'octubre de 1936.

text: «*Niño Español y Cristiano! Despojada tu Escuela de sus dos más ricos tesoros, el Santo Crucifijo y la legítima Bandera de tu Patria, la España Nueva, que se levanta, te los descubre gozosa en este día de Gloria y quiere que pienses en la grandeza que encierra este Crucifijo y esa Bandera*». ³³ En acabar l'acte, els escolars desfilaren de bell nou per davant de les autoritats i un cop fora de la catedral cantaren l'himne *Honor a ti bandera de mi patria* abans d'anar a les seves escoles per col·locar el crucifix a les classes. Actes similars amb desfilades, banderes onejants, grups uniformats de les associacions juvenils, discursos i sermons encesos de patriotisme i amarats d'exaltació religiosa, cants i himnes, es feren a molts de pobles. Actes descrits als diaris amb la retòrica d'aquells anys. De la festa feta al poble de Consell es diu: «*Durante el trayecto son recibidos con todas muestras de alegría que casi rayaba la locura. Lo que pasaba en el corazón del pueblo no es para referirlo. Las voces delicadas de las niñas con las de los niños que aclamaban a Cristo Rey, convirtiéndose el pueblo en relicario de fervorosas oraciones. Llegados a la escuela se procedió a la bendición del local y a la colocación de los Crucifijos izándose al mismo tiempo la bandera nacional. Se dieron vivas a las escuelas nacional-católicas a España y a Jesucristo*». ³⁴ De la d'Artà el cronista escriu: «*Una procesión triunfal; un ordenado desfile por las calles de Artá; de niños, Milicias, Autoridades, público bajo las banderas que engalanaban las casas del itinerario. Visita a las escuelas de Sta. Catalina, de los PP. Franciscanos, Nacionales, de ca'n Morey y de la Caridad a cargo de beneméritas religiosas. Colocación de Crucifijos en las escuelas nacionales, e izada de bandera entre victores, aplausos, aclamaciones, en todas las escuelas. En cada escuela una poesía recitada lúcidamente por un alumno o alumna y un cántico a la Enseña patria: esto es una flor y un beso de las almas puras de los niños a la nueva España*». ³⁵ A les barriades de Palma, actes similars: «*Antes de las diez de la mañana ya se hallaba el templo (...) repleto de escolares de uno y otro sexo llevando el Crucifijo sobre un almohadón, cubierta la imagen con precioso velo, y abriendo marcha las respectivas enseñas bicolors. Con sus maestros al frente y yendo la mayoría de los niños y niñas, uniformados*»; ³⁶ i continua: «*Adornado el templo sobriamente una vez que las autoridades e invitados ocuparon sendos asientos en ambos lados del Presbiterio celebró solemne misa cantada, con acompañamiento de órgano*». A la sortida de la cerimònia religiosa: «*Un total de centenares de criaturas satisfechi-*

³³ Vegeu *El Día*, 6 d'octubre 1936.

³⁴ *Ultima Hora*, 10 d'octubre de 1936.

³⁵ *Ultima Hora*, 12 d'octubre de 1936.

³⁶ Crònica de la festa escolar a la parròquia del Sagrat Cor de l'eixample de Palma.

*simas, orgullosísimas de ser parte actora en un acto de tanta grandiosidad pocas veces presentado en esta barriada, las que en medio de molesta lluvia desfilaron correctamente en columnas de a tres, ante numeroso público que allí se reunió en un momento que aplaudía fervorosamente el paso de los escolares, banderas y especialmente las imágenes».*³⁷

Aquestes escenografies, acuradament dissenyades i floridament descrites a la premsa per difondre els ideals del nacionalcatolicisme, es convertien en potents instruments de propaganda. Són una forma, com l'ha anomenada l'historiador de la cultura Peter Burke, d'organització de la persuasió, que han fet servir des d'antic els governants i que es varen anar perfeccionant a l'època contemporània. Foren molt freqüents als règims totalitaris del segle XX, encara que no en són exclusius si considerem les posades en escena que ens ofereixen les campanyes electorals d'alguns partits democràtics actuals o alguns actes patriòtics que encara sorgeixen.³⁸ Els colpistes han de legitimar el seu poder, un poder que, en aquests moments, encara no han aconseguit a tot l'Estat. Al mateix temps que detenen, empresonen i afusellen els que consideren perillosos, necessiten posar en funcionament aquests mecanismes de propaganda i persuasió. No necessiten guanyar-se l'opinió pública. No pensen a aconseguir cap legitimitació democràtica en unes eleccions, però han de fer evident el seu poder i difondre els principis que s'han d'acatar. Els actes de benedicció de les imatges sagrades i de retorn del crucifixos a les escoles és una forma de fer una ostensible manifestació de ruptura amb els ideals educatius republicans. Una forma de fer ben evident que l'escola que es vol no és una escola neutra, respectuosa amb les consciències de cada un, sinó per contra una escola que imposi els dogmes religiosos i polítics que defensen els nous governants.

LA NOVA ORIENTACIÓ DE L'ESCOLA

Al mateix temps que es fa evident l'orientació nacionalcatòlica de l'escola amb actes multitudinaris, el governador civil dóna instruccions als mestres i als inspectors avançant en la configuració d'aquesta escola adoctrinadora, vigilant i atenta per orientar les inclinacions morals dels alumnes. El 15 d'octubre una circular del governador civil, seguint les orientacions del Govern de Burgos, ordenà que els mestres dedicassin mitja hora diària a: «una lección ejemplar en

³⁷ *Ibidem.*

³⁸ BURKE, Peter. *La fabricación de Luis XIV*. San Sebastián: Editorial Nerea, S. A., 1995, pàg. 185-189.

*la que se ensalcen las virtudes que deben fundamentar el fondo moral y patriótico a base de ejemplos que estimulen a los niños sentimientos de emulación».*³⁹ La circular estableix també que: «*Para fortalecer el cuerpo y acostumbrarlo a la disciplina, dedicarán media hora diaria a Gimnasia y Juegos Deportivos que realizarán bajo su control i vigilancia*».⁴⁰ Aquesta interpretació de la funció de l'exercici físic implica una oposició, ja no tan sols als principis educatius republicans, sinó als de tota la pedagogia que s'havia anat desenvolupant al llarg del segle XIX i XX i, especialment, al principi de l'Escola Nova que s'havien divulgats per Europa i pels EUA, a les primeres dècades del segle XX. Una oposició a la fonamentació nuclear d'un pensament pedagògic que considerava que l'infant era un ésser en creixement físic i intel·lectual, i que l'ensenyament s'havia de regular cap a aquesta evolució natural i servir de guia a l'actuació educativa. Era, per tant, l'autoactivitat de l'infant la que calia fer servir per al seu ensenyament; l'espontaneïtat i els interessos que l'infant manifesta de manera natural en el seu creixement havien de ser els motors d'un ensenyament atractiu i agradable. Aquest discurs, que fou útil per a la formació de l'escola popular europea i que va servir per fonamentar educativament els projectes de cohesió social de les democràcies de principi del segle XX, com foren la dels EUA a les primeres dècades del segle o la que propugnava el catalanisme conservador a la Catalunya del Noucentisme o el de la mateixa Segona República espanyola, no els serveixen ara als nous governats de tendència feixista. L'exercici físic, necessitat vital per a un ésser en creixement, expressió de les seves forces i capacitats individuals en desenvolupament, d'acord amb el pensament pedagògic del liberalisme democràtic, és ara, en el discurs pedagògic dels revoltats contra la República, posat al servei de la disciplina i la formació premilitar. Els jocs, una de les manifestacions més evidents de la lliure expressió del creixement físic i intel·lectual dels infants, esdevenen ara obligatoris i han de ser fets sota el control i la vigilància del mestre.

La construcció d'aquesta escola nacionalcatòlica es va consolidar ben aviat i, en el cas de Mallorca, rebé un fort impuls a partir d'octubre de 1936 un cop nomenat Mateu Torres Bestard governador civil, i amb Bartomeu Bosch al capdavant de la inspecció d'ensenyament secundari. El militar i falangista, Mateu Torres, i el prevere i catedràtic de llengües clàssiques, Bartomeu Bosch, foren dos dels ideòlegs de la aplicació primerenca dels ideals nacionalcatòlics a l'escola mallorquina.

³⁹ *Ultima Hora*, 16 d'octubre de 1936.

⁴⁰ *Ibidem*.

Con s'ha indicat, a principi d'octubre s'havia comunicat l'ordre del govern de Burgos d'introduir l'ensenyament de la religió als centres d'educació primària. També per ordre de 22 de setembre de 1936, (BOJDN), la Junta de Defensa Nacional havia manat que als centres d'ensenyament secundari es fes una conferència setmanal de cultura religiosa als alumnes de primer i segon curs. A final d'octubre de 1936, l'inspector provincial de segon ensenyament de Balears, el capellà Bartomeu Bosch Sansó, que era a més el president de la Comissió depuradora del professorat, creu que no s'ha d'esperar més per restablir la càtedra de religió als instituts i per incloure l'ensenyament de la religió i moral catòlica entre les assignatures obligatòries dels tres primers cursos de batxillerat i com a voluntària als quatre últims, en tots els centres de secundària.⁴¹ Un cop més l'argumentació que dóna l'inspector és un bon exemple del nou model d'escola que es vol aplicar. «*No hay espíritu libre de prejuicios sectarios que no vea con luz meridiana que es suicida para un pueblo la enseñanza sin Dios*» es diu per justificar la mesura i continua afirmant: «*Tanta sangre derramada sobre el suelo sería esteril, si, reincidiendo en las mismas culpas, quisiéramos edificar la grandeza de España futura, prescindiendo de la Religión, fundamento insustituible de la Moral y de la prosperidad de un país. No es posible hablar de una España grande, una y libre prescindiendo de la Religión Católica, pues España o no será, o será católica*» es diu a la circular de l'inspectors aplicant a Espanya aquella frase de «*Catalunya será cristiana o no será*» del bisbe català Torres i Bages. «*Si desde los Centros de enseñanza se ha hecho la revolución comunista, des de los mismos se ha de hacer la contrarrevolución, poniendo por cimientos de España las verdades eternas del Enviado de Dios para salvar a los pueblos*», continua dient Bartomeu Bosch.

La voluntat de configurar una identitat col·lectiva nova legitimadora dels valors nacionalcatòlics no menysprea cap element. El mateix dia que es creava la càtedra de religió a l'institut i es convertia en obligatòria la religió als centres de secundària, l'inspector Bartomeu Bosch establia al pla d'estudis de batxillerat una assignatura voluntària de *Lengua y Literatura Italiana*. Les raons

⁴¹ Vegeu *La Almudaina*, 4 de novembre de 1936. Una ordre de la Junta de Defensa Nacional de 21 de setembre de 1936 (BOJDN del 24) establia que l'escola nacional havia deixat de ser laica i establia que la religió i la història sagrada havien de ser obligatòries i formar part de la tasca escolar als centres de primària. En els centres d'ensenyament secundari una ordre de 22 de setembre de 1936, publicada el 28, establia que, amb caràcter provisional, es fes una conferència setmanal sobre temes fonamentals de cultura religiosa als alumnes dels cursos primer i segon. Fins a l'ordre de 7 d'octubre de 1937 no s'establiren normes generals sobre l'ensenyament de la religió als centres de batxillerat, en què es concretava l'obligatorietat d'aquesta assignatura i la manera de nomenar els professors.

que es donen per justificar la mesura són prou demostratives de les idees dels nous governants. «*Momentos como los actuales —es diu— en que se requiere la unión sagrada de las naciones latinas para la lucha de la civilización cristiana contra la barbarie oriental, piden que se dé especial atención e importancia en el Bachillerato a la lengua italiana por tantos vínculos históricos y sentimentales unida a la nuestra. Nada como el estudio de la lengua de un pueblo y de su producción literaria para identificarse con el espíritu y el genio de su raza*». ⁴²

Els aviadors de la Itàlia feixista havien col·laborat, de manera important, al fracàs del desembarcament de Bayo i havien quedat a Mallorca un nombre considerable d'italians que intervingueren a l'illa en accions bèl·liques aèries a les costes de la península en suport de les tropes franquistes. A final d'agost de 1936 havia arribat a Mallorca l'aventurer italià Arconovaldo Bonacorsi, un aventurer que es feia dir *Conde Rossi* i que es va convertir en l'autèntic líder de la falange mallorquina. Bonacorsi, disposat a atreure Mallorca per a la causa feixista amb la seva propaganda pels pobles, intervingué també en la repressió contra els civils i en algunes accions bèl·liques al cap davant de les milícies falangistes. La presència del italià a Mallorca va durar fins al final de la guerra i la seva intervenció fou tan manifesta, tant en el pla polític com en el bèl·lic, que les potències europees arribaren a desconfiar pensant que la Itàlia feixista es volia annexionar l'arxipèlag. ⁴³

La pressió per imposar la llengua castellana i arraconar la catalana havia estat forta des del principi de la guerra, però no fou fins a final d'octubre de 1936 quan el governador civil, el militar i falangista Mateu Torres, que havia estat anomenat per a aquest càrrec poc abans, en substitució de José Rubí, obligà a usar la llengua castellana en tots els nivells de l'ensenyament. L'ordre afirmava: «*En todas las clases de los Centros de enseñanza primaria y secundaria, oficiales y particulares las explicaciones se darán en lengua castellana, tanto por ser la oficial del Estado, que todo ciudadano viene obligado a saber, como por ser vehículo principal de la cultura patria y nexo espiritual de nuestra unidad nacional*». ⁴⁴ La llengua que anomenen *vernàcula* tan sols es podia fer servir: «*cuando necesidades de carácter pedagógico lo exigieran para esclarecer vocablos o expresiones cuyo sentido no acertaran a comprender*». Pocs dies després el mateix Mateu

⁴² *La Almudaina*, 4 de novembre de 1836.

⁴³ Vegeu la informació que, amb relació a la presència italiana a la Mallorca durant la Guerra Civil, aporta J. Massot i Muntaner a diverses de les seves obres i de manera resumida a: *Mallorca durant la Guerra Civil*. *Op. cit.*

⁴⁴ Circular de 31 d'octubre de 1936. Vegeu *La Almudaina*, 4 novembre de 1936.

Torres ordenava que tots els rètols dels carrers fossin en castellà una mesura que més tard, tornà a aplicar a Tarragona on, després de l'ocupació, fou anomenat governador civil. La pressió castellanitzant es va refermar encara més acabada la guerra i el català es va intentar suprimir de tots els àmbits que no fossin l'estrictament familiar.⁴⁵

Cal dir que, a pesar de les demandes de moltes institucions i associacions, el decret de bilingüisme, que a principi de la Segona República es va aprovar per a Catalunya, no es va fer mai extensiu a les Balears i, per tant, el governador civil no feia més que confirmar una norma que estava en vigor, aplicada amb molta tolerància durant la República i amb molta severitat a partir d'ara.

A final de novembre de 1936, el governador civil Mateu Torres tornà a demostrar el seu zel d'espanyolitzar l'escola i de reconvertir-la d'acord amb els principis patriòtics i catòlics del nacionalcatolicisme. La manipulació de la història amb una finalitat ideològica fou un dels instruments que va fer servir el feixisme espanyol per adoctrinar els infants i joves. Com ja indicava Juan Manuel Fernández Soria, era un propòsit del nou Estat seleccionar del passat aquells esdeveniments i personatges que justificuessin l'aixecament militar i que dignifiquessin l'esperit bèl·lic i les noves virtuts socials.⁴⁶ Calia crear en els infants i joves, i en totes les persones en general, un nou imaginari col·lectiu en el qual l'exemple d'herois i sants contribuís a legitimar la guerra sagnant, la dictadura i el cabdillatge de Franco que es volia imposar.

Una circular del governador civil de 27 de novembre de 1936 estableix directrius per a l'ensenyament de la història als centres d'ensenyament de primària, secundària i especial, públics i privats. El text d'aquesta circular és ben significatiu de la funció que es vol donar a l'ensenyament de la història. «*Aparte de los estudios formales de Historia como disciplina formativa y como materia de enseñanza en los diferentes centros escolares de esta provincia, ha llegado el momento de hacer repasar ante la conciencia de todos los españoles lo que representa ante el Mundo y ante nosotros mismos la serie de hechos heroicos y gestas gloriosas de nuestros antepasados como uno de los principales elementos esenciales de la elevación de la humanidad en la noble y santa lucha por la Ciencia y por*

⁴⁵ MASSOT I MUNTANER, Josep. *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*. Op. cit., pàg. 89-91.

⁴⁶ Vegeu FERNÁNDEZ SORIA, Juan Manuel. *Educación y cultura en la Guerra Civil (España 1936-39)*. València: Nau Llibres, 1984, pàg. 294-295. Vegeu també LÓPEZ MARCOS, Manuela. *El fenómeno ideológico del franquismo en los manuales escolares de enseñanza primaria (1936-1945)*. Madrid: UNED, 2001, pàg. 117-125.

*el Bien, por la Justicia y por la Libertad*⁴⁷, es diu a la circular. I continua: «Un pueblo al que el destino encargó la misión de detener y vencer las invasiones de los pueblos devastadores, es España. Todos hallaron en ella un dique a su avasallador empuje y un crisol en el que fundirse, expelieron lo que era escoria y asimilaron sus cualidades, robusteciéndose y ennobleciéndose cada vez más». Aquesta visió de la història típica del franquisme i dels feixismes es caracteritza per presentar una identitat nacional uniforme que identifica la pàtria amb l'Estat, que es presenta com una realitat espiritual immutable que es mantenia per sobre de les individualitats i que es defensava amb herois i màrtirs de les influències que pertorbessin la seva essencialitat, servia a la perfecció per justificar la violenta i cruel aniquilació dels que no pensessin com ells i la destrucció de l'obra republicana que es definia com *estrangeritzant* i contrària a una tradició que es mantenia impertorbable a pesar del pas del temps. La guerra, que ells anomenaven *cruzada de liberación*, no era més que un nou episodi d'aquesta defensa dels valors i els elements essencials de la *raza*, un concepte que, tot i que en el cas espanyol tenia més un component cultural que genètic, no deixava de rememorar el racisme que caracteritzava els règims feixistes europeus d'aquella època. Les paraules del governador, justificant en una determinada interpretació de la història la guerra i la repressió, són ben clares. Ara a Espanya: «siguiendo su camino en este honroso calvario de la elevación y purificación de la Humanidad, le ha correspondido de nuevo oponerse y levantarse contra la mas cruenta y más horrible de todas las invasiones, porque en esta no sólo se han puesto armas en manos de gentes extrañas, sino que han sembrado rencores de fiera en los corazones de los hombres de un mismo pueblo. Y la guerra es a muerte, entre Dios y el Demonio, entre el Bien y el Mal, entre la Luz y las Tinieblas, entre el Amor i el Odio». I continua el governador Mateu Torres afegint el que són tòpics de la historiografia feixista d'aquesta època, reforçant la missió sagrada, transcendent i universal del cop d'estat i de la guerra: «Espanña se ha levantado. Vade retro! No pasaras! Y dará su sangre, la sangre de sus buenos hijos, los tesoros de su arte y de su riqueza, de su inteligencia y de sus voluntades, de sus ilusiones y de sus anhelos, todo, para salvar al Mundo de la tremenda podredumbre en la que se ahogaba y se tenía que morir». Amb la finalitat que «se medite y nos reanime y aliente» el governador civil mana que, en tots els centres d'ensenyament, es faci una lliçó d'història tots els dijous, o el dia abans si aquest fos festiu, d'acord amb el temari següent: «I. España país de gestas: Sagunto, Numancia y Viriato;

⁴⁷ Reproduïda a *El Dia*, de 30 de desembre de 1936.

II. *España crisol de Razas: fenicios, griegos, romanos y cartagineses*; III. *España crisol de Pueblos: visigodos y árabes*; IV. *España legisladora: Séneca, San Isidoro y Alfonso X el Sabio*; V. *España libre: el Cid, la Campana de Huesca, el Compromiso de Caspe*; VI. *España país de fraternidad cristiana: el Poder Real, los Concilios, las Cortes, el Municipio, los Gremios y Clases Sociales*; VII. *España una: los reyes Católicos y Cisneros*; VIII. *España grande: el Imperio español y Felipe II*; IX. *España fuerte: Carlos V y Don Juan de Austria*. X. *España engrandecedora del mundo: Cristobal Colóm, Magallanes y Hernán Cortés*; XI. *España colonizadora: las Leyes de Indias, Fray Bartolomé de las Casas y Fray Junipero Serra*; XII. *España libertadora: Guerra de Independencia*; XIII. *España país de Santos*; XIV. *España país de Artistas*; XV *España país de Literatos*; XVI *¡Arriba España!: misión salvadora de nuestra Nación en los momentos actuales*». Una significativa selecció dels continguts històrics en funció de les necessitats ideològiques dels nous governants.

A final de 1936 ja estaven posades a Mallorca les bases d'aquesta escola nacionalcatòlica que es volia implantar. Els anys següents, fins al final de la guerra, es varen anar consolidant i reiterant aquestes mesures, especialment a partir de 1938, quan es comencen a dictar normes generals des dels organismes de decisió educativa del govern franquista. Els inspectors recordaven amb freqüència les obligacions dels mestres en la inculcació dels valors patriòtics i catòlics, i es demanaven informació als mestres de les actuacions que realitzaven amb aquest finalitat.⁴⁸ El calendari escolar es va farcint de celebracions religioses i patriòtiques que eren aprofitades per realitzar festivals gimnàstics, certàmens literaris, actes litúrgics, etc., que reforçaven els nous valors que es volien transmetre. Sant Tomàs d'Aquino es converteix en el patró dels estudiants i és ocasió per organitzar manifestacions gimnasticopatriòtiques a la plaça de toros de Palma.⁴⁹ Es crea el Dia de los Educadores que se celebra amb actes religiosos i festius.⁵⁰ El bisbe instaura el dia de la *Comunió Universal y anual de la infancia catòlica para la salvación de la desgraciada infancia rusa* amb una missa a la qual són obligats a acudir i combregar els mestres amb els seus alumnes.⁵¹ El rector de la Universitat de Sevilla, districte universitari de què

⁴⁸ Vegeu la circular de la Inspección Provincial de Primera Enseñanza de 7 d'abril de 1937. *Ultima Hora*, 13 d'abril de 1937.

⁴⁹ Vegeu, per exemple, la crònica dels actes en ocasió de la festa de Sant Tomàs d'Aquino el 1937, a *La Almudaina*, 9 de març de 1937.

⁵⁰ Vegeu *La Almudaina*, 27 de març de 1937.

⁵¹ *La Almudaina*, 5 de març de 1937.

varen dependre les Balears des l'abril de 1937, ordenà que, coincidint l'inici de les vacances d'estiu amb el del cop d'estat de 1936, s'acabin les classes del divendres amb el res del rosari i que el dissabte es faci un acte solemne a l'escola amb un discurs del mestre «*en el que se enaltezca el concepto de Pátria, el amor que como madre se le debe, citando algún ejemplo heroico que sensibilice el corazón del niño*» per acabar amb jocs i, si es pot amb un bon dinar.⁵² No es perd cap ocasió, com diu una circular de la Inspección de Primera Enseñanza de Balears d'octubre de 1937: «*Para compensar el tiempo perdido, para rechristianizar España, hemos de intensificar la formación religiosa de la niñez*».⁵³ Les escoles a més han de fer el mes de Maria, propaganda de l'actuació missionera de l'Església i els mestres han d'acudir a curssets de cristiandat i de formació religiosa i patriòtica. Es creen noves organitzacions per agrupar pares i educadors com la Asociación Católica de Padres de Familia o la Asociación de Maestros Católicos. S'introdueixen nous símbols i rituals religiosos a les escoles: hom mana col·locar imatges de la Immaculada Concepció a les classes i que els infants, en entrar-hi, hagin de saludar amb un *Ave María Purísima* que havia de ser contestat amb un *Sin pecado concebida* pels seus companys.⁵⁴ Josep Ramis de Ayreflor, delegat d'ensenyament, ordenà que, almenys un cop a la setmana, a les escoles primàries es resi una oració que deia: «*¡Oh Niño Jesús; Vos que dijsteis: dejad que los niños se acerquen a Mí, dirigid una mirada de compasión hacia nuestros pobres hermanitos, los niños de la España roja, a quienes manos criminales quieren separar de vos*».⁵⁵ Els mestres són obligats a promoure l'assistència del seus alumnes als actes religiosos i, fins i tot, a acompanyar-los els diumenges i festius a misses i altres actes.⁵⁶ Les mestres han de vigilar que les

⁵² *La Almudaina*, 24 de juny de 1937.

⁵³ Vegeu *La Almudaina*, 31 d'octubre de 1937. L'inspector mana que els mestres col·laborin amb la missa escolar que ha fet organitzar el bisbe a les parròquies. A principi de 1938 es comencen a concretar les directrius educatives del govern franquista. Una important circular de la Jefatura del Servicio Nacional de Primera Enseñanza, que ocupa Romualdo de Toledo y Robles, una de les persones que tingueren influència en els orígens de l'orientació del nacionalcatolicisme a l'escola primària, de 5 de març de 1938, publicada al BOE del 8 i a *La Almudaina*, d'11 de març, remarca la importància de la formació religiosa, patriòtica, cívica i física en el nou projecte educatiu del franquisme. Vegeu amb relació a les primeres mesures educatives del nou règim: ALTED VIGIL, Alicia. *Política del nuevo estado sobre patrimonio cultural y educación durante la Guerra Civil española*. Madrid: Ministerio de Cultura, 1984.

⁵⁴ *La Almudaina*, 25 d'abril de 1937.

⁵⁵ *El Día*, 1 de maig de 1937.

⁵⁶ Vegeu *La Almudaina*, 24 de febrer de 1938. El 16 d'abril una circular de l'inspector en cap d'Ensenyament Primari a Balears, Josep M. Mestres Martí, dona a conèixer les instruccions rebudes del Jefe del Servicio Nacional de Enseñanza que mana que els alumnes que formin part de les organitzacions juve-

nines vagin vestides amb modèstia.⁵⁷ El *Dia de los Caidos* es declara festiu per tal que els alumnes i mestres de Falange puguin anar a les celebracions.⁵⁸ Es fan homenatges a José Antonio amb la lectura a les escoles d'una lliçó proporcionada pel Servicio Nacional de Propaganda.⁵⁹

En paral·lel a les profundes modificacions que s'introdueixen en l'organització de l'ensenyament i de la cultura escolar, els nous governants s'encarreguen també de controlar totes les manifestacions educatives extraescolars. Amb la finalitat de contribuir a la difusió dels valors patriòtics i catòlics entre els joves es crea, ben aviat, a imitació del feixisme italià, una potent xarxa d'organitzacions juvenils, un tema que ha estudiat José Antonio Cañabate⁶⁰ i que desborda les possibilitats d'aquesta comunicació.

nils de falange han d'anar a les misses de precepte enquadrats en aquestes organitzacions. Amb aquesta finalitat, els mestres s'han de posar d'acord amb els responsables d'aquestes organitzacions per acompanyar la resta d'alumnes a la mateixa missa. L'inspector igualment demana als mestres que promoguin entre els seus alumnes l'afiliació a les agrupacions de *pelayos* i *flechas*, nom que rebien els grups juvenils franquistes.

⁵⁷ Vegeu *La Almudaina*, 24 de febrer de 1938.

⁵⁸ *La Almudaina*, 28 d'octubre de 1938.

⁵⁹ *La Almudaina*, 19 de novembre de 1938.

⁶⁰ CAÑABATE, José A. *Les organitzacions juvenils del règim franquista 1937-1960*. Palma: Edicions Documenta Balear, 2004.